

تحلیل عملکرد عناصر هویت بخش به منظر شهری بخش مرکزی تهران؛ مورد پژوهی: منطقه ۱۲

محمد کمیلی* - دانشجوی دکترای جغرافیا، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Performance analysis of identity elements of the urban landscape (Case study of Tehran Central Region 12)

Abstract

Achieving appropriate models to the management of urban spaces and communities according to each society's priorities and needs is one of the approaches of modern societies, in order to update their development models. Considering the advent of modern urban problems such as insecurity, traffic, pollution, congestion and population density, urban alienation and disorientation, and loss of identity due to the improper replication of Western examples, the need for models derived from traditional culture, rituals and religion which can in turn empower the modern city's identity is being felt. Thus it is intended to study: how using the prosperous Iranian and Islamic culture and civilization as well as considering current conditions and challenges, more suitable models for the identity of a city can be proposed? This thesis aims to achieve three main goals of the analysis of aesthetic, functional, and identity values of urban landscape in order to identify and represent visual indicators that could provide a decisive role in identity image of central Tehran. Dissertation research studies the theories and then examines the hypothesis and explains the relationship between phenomena to increase the knowledge about the identity elements, with logical explanations and surveys, in order to accept or reject the survey hypothesis, and analyze the causal (after the event) hypotheses. Finally, this thesis analyzes and summarizes citizens (residents, business owners, workers, staffs, foot-travelers, urban administrators and experts) opinions that result in identifying elements which in their vision are the important aspects of identity of central Tehran. In this thesis, all the elements of identity which are recognized by the citizens of district 12 (which is a historical and central part of Tehran) are considered and classifications based on the view point of different group of people. Finally, the outcome of this research shows how effectively each category of identity elements which are addressed by the citizens is rooting in their cultural, rituals and religious beliefs.

Keywords: urban landscape, urban identity, Islamic Iranian city, 12 Tehran

چکیده

دستیابی به الگوی مناسب مدیریت فضاهای شهری یکی از رویکردهای جوامع بشری امروز است و هر جامعه‌ای بنا به اولویتها و ضرورتهای پیشروی خود در تلاش برای بروزرسانی الگوهای توسعه است. با توجه به ظهور مشکلات امروزی در شهرها همچون ناامنی، ترافیک، آلودگی، ازدحام و تراکم جمعیت، از خودبیگانگی و عدم تعلق و نیز از بین رفتن هویت شهرها در اثر کارکردگرایی و الگوبرداری‌های غربی ضرورت توجه به الگوهای نشأت گرفته از فرهنگ‌های سنتی، عرفی و مذهبی بیش از پیش احساس می‌شود ضمن آنکه این رویکرد یکی از راهکارهای توانمندسازی هویت شهرهای امروز نیز به شمار می‌آید. حال باید دید که چگونه می‌توان بر اساس فرهنگ و تمدن غنی ایرانی اسلامی و با در نظر گرفتن شرایط امروزی الگوهای مناسب تری برای هویت بخشی به شهر ارائه داد؟ این مقاله به دنبال دستیابی به سه هدف اصلی یعنی تحلیل ارزشهای زیبایی شناختی، ارزش‌های هویت بخش و ارزشهای عملکردی در حوزه منظر شهری است تا بر اساس آن بتوان شاخصهای بصری را که نقش تعیین کننده‌ای در ارائه تصویر هویت بخش از منظر بخش مرکزی تهران دارند، شناسایی و معرفی کرد. روش تحقیق مقاله با توجه به بررسی نظریه‌ها و سپس آزمون فرضیه و تبیین روابط بین پدیده‌ها و افزودن به مجموعه دانش موجود در زمینه خاص عناصر هویت بخش، با توصیف اسنادی و تحلیل پیمایشی در جهت رد یا قبول فرضیه با کمک روش پیمایشی و توصیفی و تحلیل علی فرضیه‌ها در بوطه آزمایش قرار می‌گیرد (علی یا پس رویدادی). این مقاله نهایتاً به جمع بندی نظرات شهروندان (ساکنین، کسبه، کارگران و کارمندان، رهگذران، مدیران شهری و متخصصین) می‌انجامد که حاصل این جمع بندی و تجزیه و تحلیل دست یابی به عناصری است که از دیدگاه ایشان حائز اهمیت در هویت منظر بخش مرکزی تهران به شمار می‌آیند. در این مقاله کلیه عناصر هویت بخش معرفی شده توسط اهالی منطقه ۱۲ که بخش تاریخی و مرکزی تهران نیز به حساب می‌آید، طبقه بندی و از هر طبقه نگرش مردم نسبت به آن استخراج خواهد شد. نهایتاً این مقاله به این نتیجه دست خواهد یافت که هر طیف از عناصر هویت بخش معرفی شده توسط ساکنین تا چه حد در مذهب و الگوهای سنتی و عرفی ایشان ریشه دارد.

واژگان کلیدی: منظر شهری، هویت شهری، شهر ایرانی اسلامی، منطقه

۱۲ تهران

پژوهشی، نگرش صرفاً اقتصادی، عدم توجه به نیازهای حسی شهروندان، نبود نظام مردم سالاری در مدیریت شهری، عملکردهای سلیقه ای، عدم توجه به مشارکت شهروند نبود استراتژی مناسب در هویت بخشیدن به منظر شهری) در سر راه خود می باشد (گرچی، ۱۳۸۵، ص ۶).

از آغاز دهه ۶۰ قرن بیستم تاکنون مفهوم فضای شهری با رجعت به کامیوسیتته، گدس، مامفورد و سایر فرهنگ گرایان و طرفداران آمایش انسانی در شهر که در زنده نگه داشتن مفهوم و اثر فضای شهری خدمت بزرگی کرده بودند، متکی به این استنباط است که فضای شهری جزئی از ساخت شهر است که از کلیت هماهنگ و پیوسته برخوردار بوده از حیث فیزیکی دارای بدنه محصورکننده می باشد. این فضا باید واجد نظم و زیبایی بوده و برای فعالیت های شهر سازمان پیدا کند. ازسوی دیگر فضای شهری بخشی از ارگانیکسم زنده شهر است که با شرایط اقتصادی-اجتماعی و فنی در حال تغییر مرتبط است. محیطی اجتماعی دارد که دربردارنده مجموعه ای از روابط میان مردم است که به مبادله «انرژی، اطلاعات، کالا، مواد، شایعات و ... دست می زنند، با هم ملاقات می کنند، گردهم می آیند» و «اشکال مختلف انسجام اجتماعی را در فضا متبلور می سازند». بنابراین فضای شهری عنصر اساسی ساخت شهر است که با قلب و کانون راهبردهای اجتماعی مربوط می شود (Coay، ۱۹۶۹: ۲۷-۳۶). به گفته دیوید کانتتر، زندگی و تجربه مردم مربوط بینند و به رابطه بین مردم، فعالیت های آنان و فضاهایی که خلق می کنند و یا در آن سکونت می کنند ناظر باشند (Canter، ۱۹۸۸: ۲۵). آکادمی علوم شهری انگلستان در کتابی با عنوان هویت شهری، آموزش محلی به مسئله هویت شهر و شخصیت شهروندان پرداخته و از تحمیل قواعد توسط شرکت های چند ملیتی انتقاد کرده است و آنرا دامی برای ازبین رفتن هویت و نقش برجسته معماران محلی می داند. این کتاب در پنج فصل نظرات متخصصان

نابسامانی و اغتشاش سیما و منظر شهرهای معاصر ایران به ویژه تهران واقعیتی پذیرفته شده توسط مسئولین، حرفه مندان، صاحب نظران و عامه مردم است. از طرفی آشفتگی سیمای شهری موجب ناهنجاری های اجتماعی، فرهنگی، حقوقی، قانونی، اخلاقی، فعالیتی، روانی، بصری و محیطی، چه از منظر عینی آن (منظر شهر) و چه از زاویه برداشتها و تصویرهای ذهنی افراد از آن (تصویر شهر) می شود. یکی از بحث برانگیزترین چالشها در ساماندهی سیمای شهر نحوه هویت بخشی به منظر و پیچیده ترین مفاهیم این زمینه تعریف ماهیت واژه هویت می باشد. تعبیری که غالباً از هویت سیمای شهری در ایران می شود تنها دارای بار تاریخی دارد و هدف آن ضرورت تزریق چنین هویتی به کالبد ساختمان می باشد. اگرچه چنین نگرشی در صورت درک صحیح مسئله دریافت های تاریخی و همجواری با بناهای با ارزش قدیمی از توجیه پذیری برخوردار است ولی در بافت های غیر تاریخی تعبیر پویاتری از مفهوم هویت شهر همچون هویت محله، هویت عملکردی و هویت طبیعی را می توان به بحث گذاشت. از طرفی خلاء ارزشی ناشی از فقدان محوریت هویت حقوقی شهروندان در توسعه شهرها که موجب بروز محورهای کاسب کارانه شده است را بطور گسترده تری در عرصه منظر شهری می توان یافت. کمبود منابع علمی و معرفتی کارشناسان و برنامه ریزان شهری، راهکارهای سطحی، شتاب زده و واکنشی نیز تا بدان جا رسیده که به گروه های مختلف فعالیتی، تولیدکنندگان و ارائه دهندگان خدمات نیز سرایت کرده است. بنابراین هدف گیری سیاست های ساماندهی منظر شهری، رویکردی دوگانه در حوزه رویه ای و ماهوی دارد و در مقیاس عملی آن، در ارتباط با سیاست گذاری های کلان و خرد است. لکن به گفته صاحب نظران مبحث هویت منظر شهری تهران دارای هشت مسئله عمده (بسابفروشی بدون برنامه، نبود مطالعه و طرح های

کالبد شهری الهام از مکان همچون رولز بالچ، برایان ایوانز، کریس برت، آنتونی الکساندر و دیوید تایلور که در سه شهر انگلستان زندگی کرده اند و نتایج آنرا در اختیار آکادمی علوم شهری انگلستان قرار داده اند در سال ۲۰۰۹ تهیه شده است. در کتاب دیگری با عنوان هویت با طراحی نوشته جرج بوتینا واتسون و لن بنت لی در سال ۲۰۰۷ در دانشگاه آکسفورد این دو محقق نظر ساکنان دو مکان کاملاً متضاد (پل قدیمی در موستار و املاک مورن شهر آنجل در لندن) را مورد بررسی میزان تعلق ساکنان قرار دادند و عوامل عدم هویت و تعلق مکان را در ساکنان شناسائی و اقدام به طراحی نمودند و ثابت کردند که با شناسائی عوامل ایجاد حس بیگانگی و طراحی مجدد امکان ایجاد هویت در بین ساکنین وجود دارد. این دو با طراحی توپوگرافی، ایجاد میدان و توالی دید و رویکرد مرفولوژیک، انتخاب بازپروری، ساخت براساس تصورات ریشه ای جامعه، غلبه بر نوستالژی، حمایت از حس فراشمول محله مشترک با اکوسفر گسترده شرایط موجود در این محلات را می توان تغییر دادند.

در ایران عبدالهادی دانشپور در پژوهشی با عنوان «بازشناسی مفهوم هویت در فضای عمومی شهری» به طرح سئوالاتی در خصوص اینکه هویت چیست؟ و خیابان (نمونه موردی: تهران، خیابان انقلاب) در ربط با محیط های انسان ساخت چه مفهوم و تعبیری دارد؟ هویت به کدام نیاز از نیازهای انسان پاسخ می دهد؟ کدام عوامل در ایجاد هویت محیط های شهری دخالت داشته و فرآیندها و سازو کارهای ایجاد آن چگونه است؟ و بالاخره چه ملاک ها و معیارهایی برای ارزیابی هویت محیط های شهری وجود دارد؟ می پردازد مهم ترین اهداف این تحقیق دست یابی به تعریف مشخصی از مفهوم هویت در زمینه فرهنگ خودی، تعیین معیارها و شاخص های ارزیابی و همچنین شناسایی عناصر و عواملی است که ادراک هویت را تسهیل می نمایند. در تحقیق دیگری سلیمی در پایان نامه خود با

عنوان «چهارچوب استراتژیک مدیریت بصری شهر همدان» در سئوالات خود این موارد را مطرح کرده که: آیا منظر شهری در مقیاس کلان را با تمام تنوع، پیچیدگی و وسعتش می توان به دقت شناسائی، تحلیل و مدیریت کرد؟ تکنیک های شناخت، تحلیل و مدیریت منظر شهری در مقیاس کلان کدامند؟ چهارچوب طبقه بندی تکنیکها چیست؟ ایشان با هدف ارائه تکنیکها و الگوهای ارزیابی بصری در سطح شهر، عنوان کرده که این امکان وجود دارد که با بکارگیری تجربیات جهانی در حوزه ارزیابی مدیریت بصری می توان تکنیک های قابل ارزیابی منظر شهری را در کشور ارائه داد (سلیمی، ۱۳۸۷). این مقاله در ادامه تحقیق های صورت گرفته در ایران و جهان و اینکه در خصوص ارتباط بین ذهنیت شهروندان و هویت عناصر بصری، در منظر شهری بافت های تاریخی تهران پژوهشی صورت نگرفته، در پی یافتن پاسخی برای این سؤال اصلی است که رابطه بین ذهنیت جامعه با عناصر هویت بخش به منظر بخش مرکزی تهران چیست؟ و با توجه به سنت های ایرانی اسلامی موجود در بین شهروندان بخش مرکزی تهران با چه مکانیزمی می توان ملاک های هویت بخشی به منظر شهری در محدوده مطالعه را اندازه گیری کرد؟ پس با در نظر گرفتن این فرض که بین ذهنیت جامعه با عناصر هویت بخش در منطقه ۱۲ تهران رابطه وجود دارد و این عناصر توسط شهروندان واجد تمایز و قابل احراز هستند. این مقاله به دنبال دست یابی به سه هدف اصلی (اهداف هویت بخشی، اهداف زیبایی شناسی، اهداف عملکردی) است که می تواند با تعریف فرآیندهای بومی (هدف عملکردی) به تحلیلی در عناصر هویت بخش (اهداف هویت بخشی) به منظر شهری (اهداف زیبایی شناسی) بخش مرکزی تهران دست یابد. ساختار این مقاله پس از بیان مبانی نظری و پیشینه تحقیق، با ارائه مدل مفهومی آغاز شده و پس از تشریح روش تحقیق و حجم نمونه گیری در بخش مرکزی تهران، مدل

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۲۱۱

تحلیل عملکرد عناصر هویت بخش به منطقه ۱۲ تهران ترسیم می گردد. سپس متغیرهای کیفی تحقیق برای تحلیل عملکرد عناصر هویت بخش هسته اولیه تهران، کمی می گردند، نهایتاً نتایج یافته های حاصل از تکمیل پرسش نامه ها، ارائه و تحلیل و نتیجه گیری نهائی صورت می پذیرد.

۲- مبانی نظری

منظر در زبان انگلیسی به اشکال مختلفی مانند Landskipe یا Landscape در دوره های مختلف به کار می رفت. این واژه به یک سیستمی از فضاهای ساخته شده دست انسان ها بر روی زمین رجوع می کند که ممکن است حتی به وسیله دیوار یا نرده متمایز نشده باشند اما دارای مرز باشند (سیف الدینی، ۱۳۹۱، ص ۳). آلمان ها آن را Landschaft و هلندی ها Landscap به علاوه معادل هایی در میان سوئدی ها و دانمارکی ها رایج بود. در این میان فرانسوی ها هم از معادل هایی مانند "Terroi", "Campagne", "Passage", "Pays", "r" استفاده می کردند. اما همه آنها به طور یکسان، مفهومی برابر از چشم انداز ارائه نمی دهند (جکسون، ۱۹۸۴) و (شکوئی، ۱۳۸۶، ص ۲۲). در فارسی و عربی ساده ترین تعریف منظر آن چنان که در کتب لغت آمده، تصویری از طبیعت است. منظر واژه ای عربی است که به آنچه دیده می شود، اطلاق می گردد (منصوری، ۱۳۸۲، ص ۷۱).

در جغرافیا مفهوم چشم انداز یکی از موضوعات مطالعاتی مهمی بود که از قرن بیستم آغاز شد. در پیروی از سنت همبولت و برخی دیگر از جغرافیدانان طبیعت گرا، کلمه چشم انداز برای بیان محدوده وسیعی از فضای بصری که خصوصیات فیزیکی و طبیعی آن به میزان زیادی همگن است به کار می رفت، لازم به ذکر است محدوده موردنظر به طور انفرادی مورد بررسی قرار می گیرد (هولزر، ۱۹۹۹). کارل ساور جغرافیدان برجسته آمریکایی با توجه به مفهوم چشم انداز در مکتب جغرافیایی آلمان چشم انداز را به عنوان محدوده ای مشخص و مجزا

همراه با پیوند اشکال فیزیکی و فرهنگی در یک زمان تعریف می کند (کارل ساور، ۱۹۹۸). دیدگاه کارل ساور تجزیه و تحلیل مورفولوژیک چشم انداز با توجه به سیمای فرهنگی آن مورد توجه قرار می گیرد. ترول (۱۹۹۷) چشم انداز را به عنوان بخشی از سطح زمین همراه با یک آرایش فضایی تعریف می کند که سیمای ظاهری چشم انداز نتیجه آن می باشد و ناشی از ارتباط مجموعه ای از عناصر و ارتباطات داخلی و خارجی میان آنها است که توسط مرزهای چشم اندازهای دیگر محدود شده است. تعریف مذکور با دیدگاهی کاربردی، بر روی ارتباط میان عناصر چشم انداز هماهنگی و وابستگی درونی موجود تاکید کرده است؛ چنانکه کورا و روزندال (۱۹۸۸) فرهنگ یا چشم انداز جغرافیایی را نتیجه ای از کنش فرهنگی بر روی چشم انداز طبیعی در طول زمان می دانند که همراه با هم ابعاد (ویژگی) زیادی را به نمایش می گذارند که در یک قالب شناختی بررسی می شوند. جکسون (۱۹۸۴) در تعریفی از چشم انداز به عنوان ترکیبی از فضای خلق شده یا تغییر داده شده توسط انسان در جهت پایه گذاری زمینه ای برای معیشت اجتماعات انسانی نام می برد. بر این اساس هنگامی که جکسون و لوچپاری، برآیند واکنش انسان و محیط را مطرح کردند دیدگاه های خود را بر اساس ویژگی ارتباط عناصر فرهنگی و طبیعی شکل دادند. چنان که ارتباط میان این پارامترها در تعریف به کار رفته توسط ترول (۱۹۹۷) نیز به چشم می خورد. یکی دیگر از شاخص های مفهوم چشم انداز در جغرافیا، پویایی همراه با ساختار فضایی تشکیل شده از عناصر فرهنگی و انسانی است. بوبک و اشمیت ازون (۱۹۹۸) در این حالت چشم انداز، نمادی از تمدن بوده و قالبی است متشکل از عملکردهای فرهنگ که ارتباط میان جامعه، فضا و طبیعت را کانالیزه می کند. بوبک (۱۹۹۸) اظهار می دارد که چشم اندازها به عنوان یک مفهوم باید به وسیله ابزارهای روش شناسی توصیف شود. یکی از این ابزار کمی سازی

آماري از اشكال چشم انداز و تجزيه و تحليل روابط ميان عناصر چشم انداز است. واژه منظر شهري در علم شهرسازي مانند واژه شهرسازي علي-رغم آنكه مفهومي قديمي است كه از دير باز با پيدايش و تشكيل شهرها همواره ماهيتا وجود داشته، اما به عنوان واژه‌اي تخصصي در اواخر قرن نوزدهم با طراحي و اقدامات فردريك لاولمستد پدر معماری منظر، در رابطه با شهرهای آمريكايي مطرح شد (حسيني، ۱۳۸۷، ص ۸۸-۸۳).

مفاهيم منظرشهري اولين بار توسط گوردن كالن در مجله آرشيكتچرال رويو عنوان شد. وي منظر هر شهر را پاسخي به رفتارهای انساني، وضعيت آب و هوايي، فاکتورهای ايمني و به بيان ديگر مداخله های ماهرانه در چارچوب افزايش توانايي های محيط مي داند. كالن معتقد است برداشت هر شخصي از منظر شهري متأثر از حس بينايي، حس مكان و محتوای محيطي است كه فرد در آن قرار مي گيرد (محمودي، ۱۳۸۵، ص ۵۴-۶۱). مايكل، تريديب و بانرجي دو تن از آشنايان آثار لينچ تأکيد دارند كه لينچ و مطرح كنندگان مبحث منظر شهري بر اين عقیده استوارند كه منظر شهري واقعيته ذهني است. حتي تصوير ذهني يا سيمای شهر از نظر راپاپورت نيز كليتي است كه حتي پس از ترك محيط نيز در خاطر انسان مي ماند لينچ و همكارش كپس سعی نمودند تا تصوير ذهني شهروندان را از شهرهايشان كشف کرده و نتايج حاصل آنرا پيش پای تصميم گيران قرار دهند.

هوبارد و كيمبال معماری منظر را هنري ظريف تعريف کرده اند و مهم ترين عملکرد آن را ايجاد و حفظ زيبايي در مجاورت سكونت گاهای بشري و در مقیاس بزرگ تر گسترش چشم اندازهای طبيعي اطراف و همچنين ارايه دهنده آسايش، راحتی و بهداشت برای شهرنشينان دانسته اند، تا آنان بتوانند برای تجديد قوا و كسب آسايش و آرام به چشم اندازهای روستايي دسترسي داشته باشند. هاکت برين ميان معماری، منظر و ديگر حرفه

های طراحي تفاوتی قايل می شود. ايشان معماری منظر را در رابطه با معماری ساختمان قادر به تغيير و رشد می داند و معتقد است اين روند در طول ميليون ها سال ادامه داشته و در آينده نيز ادامه خواهد داشت. تغيير و سازگاري منظر با برنامه های جديد در ساختار شهري موجود و در انطباق با مولفه های فرهنگي و اجتماعي خاص بوده و محدوديتهاي موجود در چرخه اکولوژی و فرايندهای زيست محيطي عواملی خواهد بود كه گرايش های فردی را در طراحي محدود خواهد كرد.

۲-۲- رویکردهای ارزیابی هویت در منظر

چارچوب ارزیابی منظر شهري به عنوان اسناد هدايت و راهبري سطح استراتژيك وظيفه كنترل و جهت دهی به نظم بصری شهر را به عهده دارد كه طی آن تحليل هویت بصری شهر برای حفظ و ارتقاء منظر شهر صورت می پذيرد. به اعتقاد كوين لينچ اندامهای شهري مدام در حال تغيير و تحول می باشند و خود را با نیازهای جوامع تطبيق می دهند ليكن اين تغييرات می تواند در جهت ارتقاء و يا تهديد باشد و وظيفه مدیریت منظر شهر آن است كه:

كيفيت های بصری را شناسايی نمايد.

بستر تغييرات را تشخيص دهد.

عرصه تغييرات را كنترل نمايد.

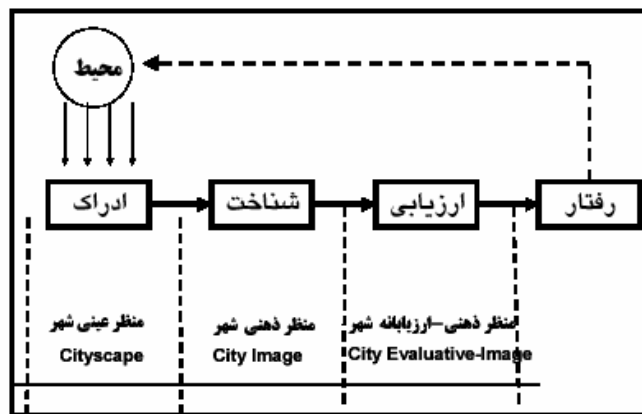
فرايند مطلوب را هدايت نمايد.

چارچوب ارزیابی منظر شهري در قالب يك رويكرد پازتيو دارای ابعاد ماهوی و رويه ای به بحث راهبري كيفيت است. در بعد ماهوی ممیزی هویت و زمينه های مختلف كيفيت منظر و ادراك شهروندان مبنای دست يابی به سياست های راهبردی است. در بعد رويه ای حيطه عمل در اسناد فرادست، فرايند دست يابی به سياست های راهبردی و توليد چارچوب ارزیابی منظر و راهنمای مدیریت منظر، فرايند دست يابی به اهداف توسعه است (ذكاوت، ۱۳۸۵، ص ۲۸).

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۲۱۳

شکل ۱. سیستم منظر شهری در فرآیند تعامل انسان - محیط؛ مآخذ:

گلکار، ۱۳۸۵، ص ۳۹.

۱-۲- فرآیند درک هویت منظر شهر در بخش

مرکزی تهران

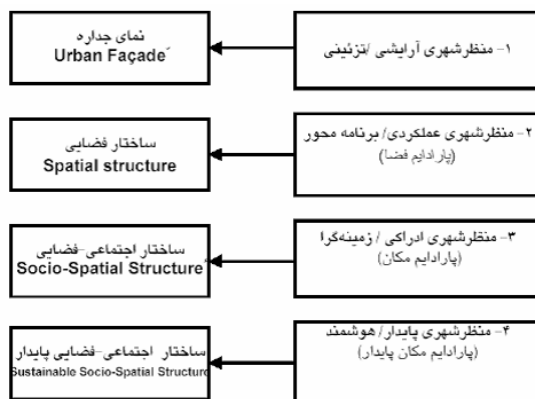
فرآیند شکل گیری سیستم منظر شهری برای ابهام زدایی از مفهوم منظر شهری و دیگر مفاهیم مرتبط، لازم است جایگاه این مفهوم در فرآیند تعامل میان انسان و محیط تشریح گردد. مدل ذهنی روابط میان انسان و محیط نشان می دهد که یک رابطه دوطرفه میان ویژگی های محیط شهری از یک سو و ادراک، شناخت، ارزیابی و رفتار انسانی از سوی دیگر وجود دارد. همان گونه که در شکل شماره ۱ دیده می شود، در مرحله نخست، محیط شهری هندسه و ویژگی های ملموس، نظیر ویژگی های بصری، صوتی، بو و غیره را در معرض حواس پنج گانه انسان قرار می دهد، در این مرحله اصطلاحاً محیط شهری توسط فرد مورد ادراک قرار می گیرد. محصول تعامل در این مرحله پدیده ای است (Perception) که از آن با لفظ منظر شهری نام برده می شود که به منظور عدم اختلاط با (Cityscape) دیگر مفاهیم مرتبط، در این مطالعه از اصطلاح منظر عینی شهر برای ارجاع به آن استفاده می نمایم؛ در مرحله دوم محیط شهری توسط فرد مورد شناخت قرار می گیرد. در این مرحله ذهن فرد (Cognition) براساس داده های محیطی، طرحواره های ذهنی، تجارب و خاطرات قبلی تصویری از محیط ساخته و معنای معینی را به محیط الصاق می نماید. محصول

تعامل میان محیط شهری و ذهن فرد، پدیده ای است که با لفظ منظر ذهنی از آن نام می بریم؛ در مرحله سوم، (City Image) شهر ذهن فرد براساس شناختی که از محیط به دست آورده و بر مبنای فرآیندهای تائری و ارزیابانه نسبت به محیط واکنش عاطفی مثبت و یا منفی پیدا می نماید. محصول عامل محیط شهری و ذهن ارزیابانه فرد، پدیده ای است که از آن با اصطلاح منظر جک نسر (۱۹۹۸) نام ذهنی-ارزیابانه شهر می برد. نهایتاً در مرحله چهارم از تعامل میان محیط شهری و انسان، فرد بر مبنای محتویات منظر ذهنی-ارزیابانه خود که نشان دهنده احتمال رویدادهای محتمل الوقوع در محل می باشد، به رفتار معینی دست می زند. از بررسی رابطه میان محیط شهری و انسان می توان نتیجه گرفت که منظر شهری یک سیستم است که از تلفیق سه زیرسیستم منظر عینی شهر، منظر ذهنی شهر و منظر ذهنی-ارزیابانه شهر شکل می گیرد (گلکار، ۱۳۸۷، ص ۹۸).

به عبارت دیگر تنها از تعامل میان این سه زیرسیستم است که مفهوم منظر شهری به مثابه یک کلیت شکل می گیرد در واقع، منظر شهری محصول تلفیق سه نگاه است:

نگاه با چشم سر که محصول آن منظر عینی شهر است،

نگاه با چشم ذهن که محصول آن منظر ذهنی

شکل ۳. انواع سطوح منظر شهر و نحوه ادراک؛ مآخذ:

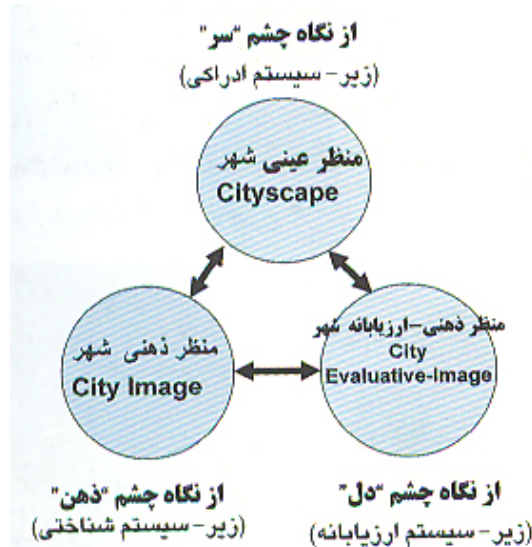
گلکار کورش، ۱۳۸۷، ص ۱۱۰.

می‌گیرد، لذا با بررسی آنچه در ایران اتفاق افتاده بایستی این واژه‌ها را با اصول ادبیات سنتی منطبق کنیم و نهایتاً به مدلی بومی در این خصوص دست پیدا کنیم که بر اساس آن بتوانیم منظر شهری حال حاضر خود را بر اساس متغیرهای مستقل و وابسته تعریف کنیم. لذا ذیلاً مدل مفهومی مقاله که در آن متغیرهای اصلی بر اساس مبانی نظری تعریف شده اند ارائه می‌گردد.

۴- روش‌شناسی تحقیق

از آنجائی که این مقاله به دنبال تبیین روابط بین پدیده‌ها و افزودن به مجموعه دانش موجود در زمینه خاص عناصر هویت بخش منظر شهری است. لذا تحقیق حاضر به لحاظ هدف در گروه تحقیقات بنیادی قرار می‌گیرد، روش تحقیق توصیفی، پیمایشی بوده و شامل دو مرحله بررسی و توصیف اسنادی و تحلیل پیمایشی به صورت مقطعی می‌باشد. در مرحله اول با کمک مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی چهار چوب نظری و فرضیه‌ها تدوین گردیده و در جهت بررسی (رد یا پذیرفتن) فرضیه‌ها با کمک روش پیمایشی و توصیفی و علی، فرضیه‌ها در بوتله آزمایش قرار می‌گیرند.

در تنظیم پرسش‌نامه تحقیق نیز سعی شده تا ساکنین منطقه ۱۲ تهران از طریق روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شوند و با نمونه‌گیری تصادفی ساده به بررسی نظر چهار دسته از بهره

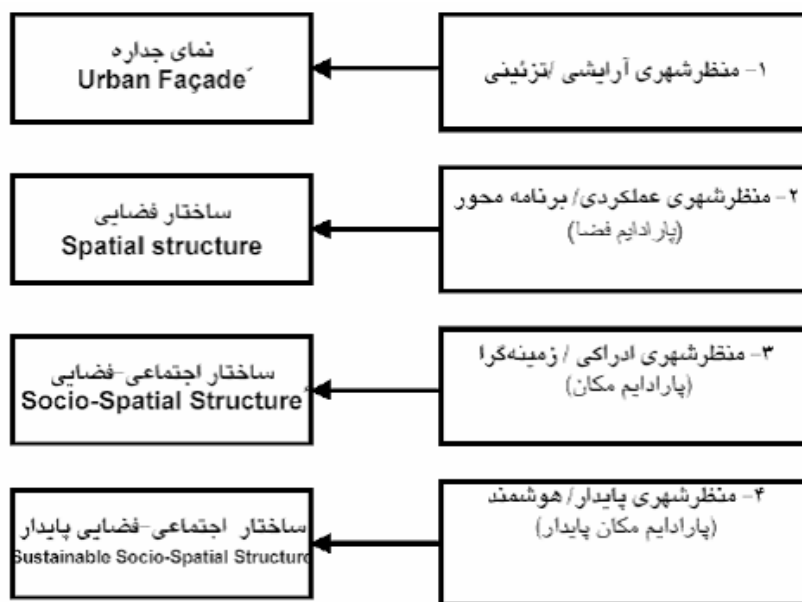
شکل ۲. سیستم ادراکی منظر شهری در فرآیند با زیر سیستم‌های ارزیابانه و شناختی دل و ذهن؛ مآخذ: گلکار، ۱۳۸۵، ص ۳۹

شهر می‌باشد و نهایتاً نگاه با چشم دل که محصول آن منظر ذهنی-ارزیابانه شهر است.

فهم منظر شهری به مثابه یک سیستم مانع از تقلیل چنین پدیده‌متکثری به یکی از جزء سیستم‌های آن می‌گردد. به عبارت دیگر هیچ یک از سه لایه تشکیل دهنده منظر شهری به واسطه درهم تنیدگی، به تنهایی قابل مطالعه دقیق نمی‌باشند و این ویژگی استلزامات روش شناختی خاصی را بر ای انجام مطالعات طراحی شهری، به ویژه در حوزه مطالعات منظر شهری، موجب می‌گردد (گلکار، ۱۳۸۷، ص ۹۸-۱۱۰).

۳- مدل مفهومی تحقیق

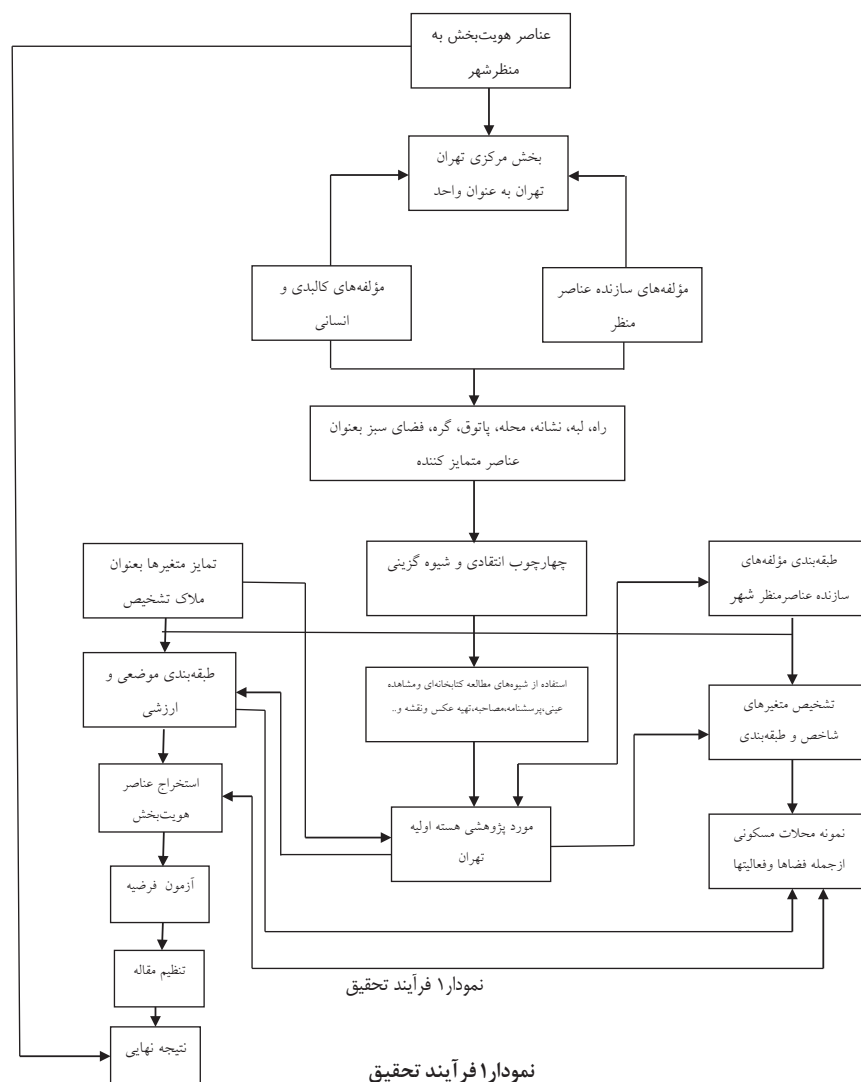
هویت ریشه در فطرت آدمی دارد و اصول ادبیات داخلی مان غنی از تعریف این کلمه است. لکن با توجه به اینکه هویت جنبه‌های مختلفی دارد و موضوع پژوهش در این مقاله مرتبط با هویت شهر و هویت منظر شهر است. بنابراین از زمانی که وارد تعریف این اصطلاح (هویت شهری و منظر شهر) می‌شویم این واژه رنگ و بوی غربی به خود

شکل ۴. مدل مفهومی تحقیق؛ ماخذ: نگارندگان.

مقایسه می‌گردند و نتیجه حاصل از پرسش‌نامه‌ها با روش مقایسه‌ای تحلیل می‌گردند. لذا از آنجائی که بخش مرکزی شهر تهران به ۱۳ گستره تقسیم شده است، که هر کدام از این گستره‌ها، زمانی به عنوان مجموعه سکونت گاهی با ویژگی فرهنگی، معیشتی و دارای سلاتق مختلف و گروه‌های اجتماعی متفاوت با سایر محلات بوده اند لذا برای نزدیک شدن بررسی‌های مطالعه به اهداف طرح بایستی از کلیه محلات بخش مرکزی نمونه‌گیری به عمل آید. از طرف دیگر از آنجائی که هر محله دارای تعداد جمعیت متفاوتی است. لذا حجم کل پرسش‌نامه‌ها به نسبت مساوی بین هر گستره توزیع خواهند شد. لذا نمونه‌گیری بصورت اتفاقی و تصادفی از ۳ گروه اجتماعی (مردم عادی شامل کسبه و رهگذران و ساکنین، پژوهش‌گران و مدیران) انجام پذیرفته و نظر این سه گروه به کل جامعه تعمیم داده خواهد شد. ضمن آنکه توجه به مسئله با صرفه بودن نمونه‌گیری، سرعت عمل و کوتاه بودن زمان و کیفیت و دقت در جمع‌آوری داده‌ها مد نظر خواهد بود از طرف دیگر چون این پژوهش غیرآزمایشی (توصیفی) است دقت داده‌ها تحت تاثیر عوامل مختلفی قرار

برداران (ساکنین، رهگذران، متخصصین و دست‌اندرکاران) منظرشهری پرداخته شود. روش مصاحبه با افراد و اشخاص نیز به صورت باز (نیمه ساخت یافته) می‌باشد. باتوجه به اینکه قسمت اعظم بخش مرکزی تهران در محدوده منطقه ۱۲ شهرداری واقع شده است که بر طبق آمارگیری سال ۱۳۹۰ دارای ۲۴۰۷۲۰ نفر جمعیت و نیز براساس تقسیم‌بندی شهرداری تهران دارای ۱۳ محله (۱- محله ژاله-آبسردار؛ ۲- محله آبشار-دردار؛ ۳- محله ارگ-پامنار؛ ۴- محله بهارستان-سعدی؛ ۵- بازار؛ ۶- دروازه شمیران؛ ۷- محله فردوسی-لاله زار؛ ۸- محله غار-شوش؛ ۹- محله قیام؛ ۱۰- محله کوثر؛ ۱۱- محله مختاری-تختی؛ ۱۲- محله امین حضور-پسته بک، ۱۳- محله سنگلج-درخونگاه) است. لذا در پیاده‌سازی روش پژوهش براساس چهارچوب نظری تحقیق و برداشت‌های میدانی از جمله مطالعات پژوهشگر، تجربیات مدیران منطقه، مصاحبه و تکمیل پرسش‌نامه برای تحقیق در خصوص میزان همبستگی متغیرها و روش تحقیق پس‌رویدادی (علی، مقایسه‌ای) که در آن روابط بین متغیرها از دیدگاه رفتارشناسی و نیز علت و معلولی

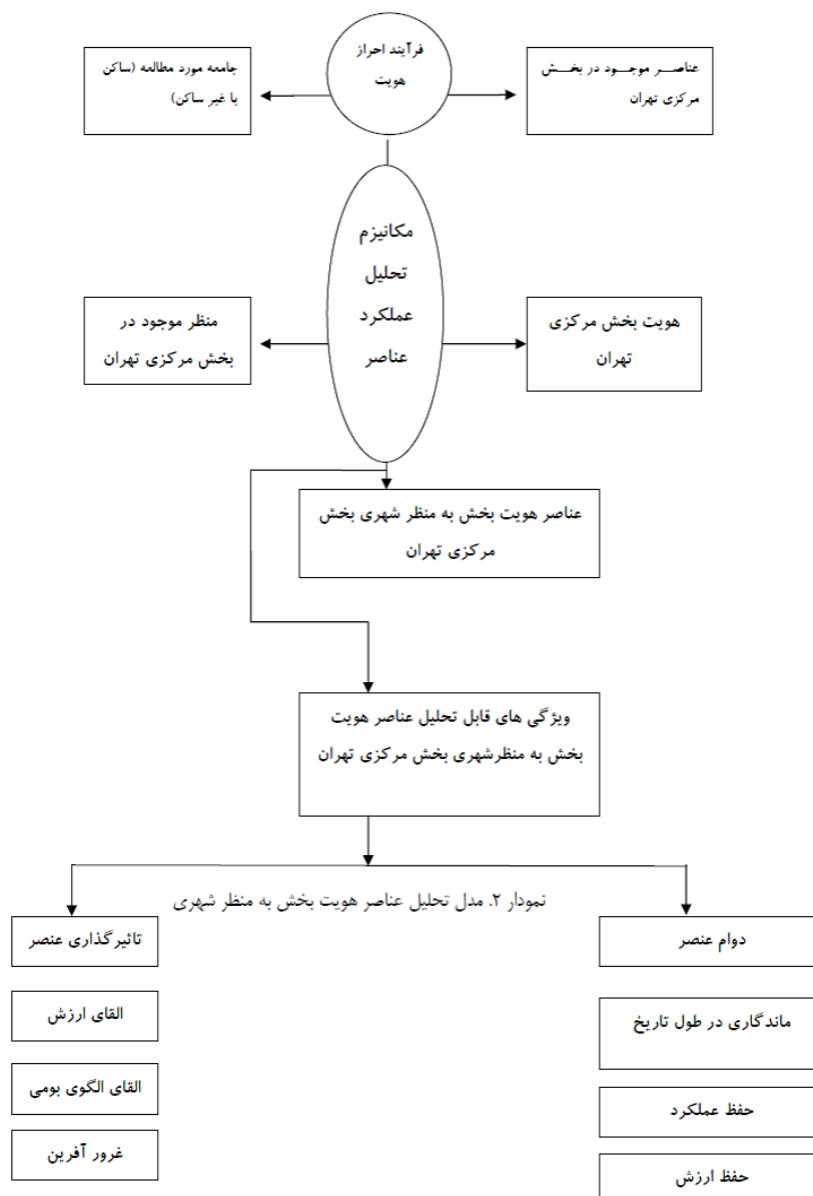
می‌گیرد. (۱۸۹) استفاده کرد. در این روش چنانچه سطح معنی

داری $\alpha = 0.05$ و همچنین توان آزمون $1 - \beta = 0.8$ را اختیار کنیم جذر واریانس جامعه $\sigma^2 = 12.5$ باشد از آنجائی که تفاوت بین وضعیت مطلوب هویت با آنچه موجود است مشخص نیست باید تفاوتی را که می‌خواهیم از قبل مشخص کنیم. بنابراین میزان $d = 0.5$ که همان حجم اثر متوسط است از رابطه $d = \frac{(\mu - \mu_0)}{\sigma}$ بدست آمده و از رابطه زیر تعداد پرسشنامه $n = 348$ بدست می‌آید. $Z_{0.05} = 1.64$ و

$$Z_{0.05} = 1.64$$

$$Z_B = \frac{d(n-1)\sqrt{n}}{(n-1)+1/21 (Z_{\alpha} - 1/0.6)} - Z_{\alpha}$$

همان گونه که می‌دانیم هرچه تعداد نمونه گیری بیشتر باشد مطالعه و نتایج حاصل از تحقیق دقت بیشتری خواهند داشت لکن از طرفی دقت کافی برای این روش توصیفی در حد دست یابی چند نقطه، مکان، محله، لیه، حوزه، مسیر و... است، که در فرآیند ادراک شهروندان بخش مرکزی تهران از درجه اهمیت بیشتری برخوردارند و تعداد متغیرهای دست یابی به این مکان‌ها محدود و با مدیریت محقق قابل دست یابی است. برای تعیین حجم نمونه برای آزمون فرض درباره میانگین یک جامعه می‌توان از روش کرک (سرمد، عباس زادگان، ۱۳۸۶:

لذا انتخاب ۲۰۰ مورد پرسش نامه برای ساکنین (به ازای هر هزار نفر ساکن یک پرسشنامه) و نیز ۵۰ پرسش نامه برای متخصصین و مدیران و نهایتاً ۱۰۰ پرسش نامه برای بهره برداران (شامل رهگذران، گردشگران و کسبه) که سهم سه گروه فوق در آن در جمع بندی و تحلیل داده ها یکسان در نظر گرفته شده توزیع خواهند شد و توسط مصاحبه کنندگانی که در این خصوص توجیه شده اند در جامعه آماری با مصاحبه حضوری تکمیل می گردد و نهایتاً تجربیات و مشاهدات محقق در جمع بندی و تحلیل این پرسش نامه ها نقش مدیریت داده ها و اطلاعات را خواهد داشت. از آنجائی که شاخص ها و متغیرهای این پژوهش یعنی عناصر هویت بخش به منظر شهری به صورت کیفی می باشند و این در حالی است که عناصر منظر را بدون در نظر گرفتن هویت آن راحت تر می توان کمی کرد زیرا با چند متغیر بصری همچون نما، مبلمان، روشنائی و غیره جدا از ارزش های آن مواجه هستیم و شاید بتوان با برخی روش ها همچون روش لیکرت یا منطق فازی برای عملیاتی کردن آنها استفاده کرد. لکن با توجه

جدول ۱. متغیرهای بعد عملکردی به تفکیک مولفه ها و شاخص های آن؛ مآخذ: نگارنده براساس مدل موسسه منظر و مدیریت ارزیابی زیست محیطی انگلستان.

عنوان متغیر کیفی	تعریف	واحد اندازه گیری	مقیاس	منبع داده
دوام عنصر	حفظ کالبد یا فعالیت و یا وجه تسمیه و یا حتی یاد و خاطره عنصر در دوره های مختلف حتی اگر در حال حاضر هیچ اثر فیزیکی از آن موجود نباشد	حفظ عنوان برحسب دوره	محلی	ساکنین
ماندگاری	حفظ توأمان عملکرد و کالبد فیزیکی عنصر در دوره های مختلف	حفظ عملکرد و کالبد برحسب دوره	محلی، منطقه ای	ساکنین و متخصصان
حفظ عملکرد	حفظ کاربری عنصر	دهه	محلی، منطقه ای و ملی	ساکنین، مشتریان
حفظ ارزش	حفظ دیدگاه فعلی مردم از ارزش عنصر	صده	محلی، منطقه ای و فرا منطقه ای	ساکنین، مشتریان
تاثیر گذاری	تحت تاثیر قرار گرفتن بافت اطراف از کالبد و فعالیت عنصر	دهه با تاثیر بر الگوی کالبدی و فعالیتی بر محیط اطراف	محلی، منطقه ای	ساکنین، مدیران و متخصصان
القای ارزش	تحت تاثیر قرار گرفتن کاربری های دیگر از عنصر	تاثیر پذیری کاربری های اطراف	محلی، منطقه ای	ساکنین، مدیران و متخصصان
القای الگو	دارا بودن سبک خاص و منحصر به فرد	ویژگی های بصری در کالبد	محلی، منطقه ای، ملی	ساکنین، مدیران و متخصصان
غرور آفرینی	این تصور که عنصر منحصر به فرد بوده و باعث جذابیت برای غیر ساکنین در سطح منطقه ای و ملی و بین المللی است			
	دارای شاخص های کالبدی و فعالیتی در سطح ملی و بین المللی	ملی و بین المللی	ساکنین، مدیران و متخصصان	

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۲۱۹

متغیرهای مدل محقق مطابق دستورالعمل ارزیابی منظر و آثار بصری موسسه منظر و موسسه مدیریت و ارزیابی زیست محیطی انگلستان صورت پذیرفته است.

۵- بحث و بررسی یافته های تحقیق

با توجه به ماهیت دو گانه منظر در ابعاد زیبایی شناسی و هویت بخشی بخش مرکزی تهران، سه

به اینکه در تحلیل عناصر هویت بخش با ارزش های جامعه مورد مطالعه مواجه هستیم متغیرهای عناصر هویت بخش به منظر شهری در قالب دو دسته متغیر یعنی متغیرهای منظر شهر (عناصر و شاخص های بصری) و متغیرهای هویت بخش (دوام، حفظ عملکرد، حفظ ارزش، تاثیر گذاری و القای ارزش) به جدول زیر تقسیم بندی گردیده اند که کمی سازی

هدف کلی (اهداف هویت بخشی، اهداف زیبایی شناختی و اهداف عملکردی) در این مطالعه مدنظر قرار گرفته است. همچنین می توان ابعاد دوگانه منظر را در دو بعد عین و ذهن جستجو و اندازه گیری کرد پس برای پاسخ به این سؤال که آیا عناصر هویت بخش به منظر شهری بخش مرکزی تهران از دیدگاه شهروندان در این بخش قابل اندازه گیری می باشد؟ و نیز ارتباط عناصر هویت بخش با ذهنیت شهروندان بخش مرکزی تهران به چه شکل است؟ این فرض مطرح شد که به نظر می رسد از دیدگاه جامعه (شهروندان) بخش مرکزی شهر تهران دارای عناصر هویت بخش به منظر شهری واجد تمایز بوده و هویت آن قابل احراز می باشد و بین ذهنیت جامعه با عناصر هویت بخش در بخش مرکزی شهر تهران رابطه وجود دارد. لذا در جدول شماره ۵ که حاصل جمع بندی ۱۵ فرم مآخوذه از شهروندان محلات مختلف منطقه ۱۲، متخصصان و استفاده کنندگان است، ارائه می گردد.

در بررسی های میدانی انجام شده از محله های منطقه ۱۲ از شهروندان بخش مرکزی تهران می توان به این مهم دست یافت که اهالی هر محله در معرفی عناصر هویت بخش منطقه ۱۲، عناصر موجود در محله خود را نسبت به عناصر سایر محلات در اولویت قرار می دهند. این در حالی است که گزینه هائی همچون ازدحام، ترافیک، شلوغی، آلودگی، پراکندگی سارقین، پراکندگی معتادین نیز در معرفی شاخص های هویت بخش این منطقه بسیار مورد توجه شهروندان قرار گرفته و می توان گفت تا حد زیادی شاخصه های مهم دیگر را تحت تاثیر قرار داده است. در نمودار شماره ۱ ملاحظه می کنیم شهروندان منطقه ۱۲ به چه شکل اولویت های منطقه را تشخیص داده و معرفی می کنند.

در انتخاب محلات شهروندان دارای گزینه های متفاوت تری هستند. در میان محلات انتخاب شده، بازار بالاترین انتخاب از لحاظ ارزش های معماری و شهرسازی دارد و در اولویت دوم محلات پامنار و

پاچنار و اولویت سوم محله های عودلاجان و سنگلج، و اولویت های بعدی محله های بهارستان، مولوی منیریه، فردوسی در درجات بعدی قرار می گیرند. این جمع بندی در تائید این فرضیه نشان می دهد که در درجه اول شهروندان بخش مرکزی تهران قادر هستند اولویت های بصری محله خود را شناسائی و معرفی کنند این در حالیست که با توجه به جداول تکمیل شده می توان به این مهم دست یافت که اغلب شهروندان اولویت های خود را از همان محله ای که در آن ساکن هستند انتخاب کرده اند مثلاً در محله قیام که اغلب حوزه های علمیه و دفاتر مراجع و نیز حسینییه ها در طول خیابان قیام واقع است، شهروندان این مشخصه ها را جزو ویژگی های اصلی محله خود عنوان کرده اند و از طرف دیگر ساکنین محله فردوسی اشاره به کلیساهای قدیمی موجود در محله خود نموده اند که این مهم در تائید فرضیه تشخیص عناصر هویت بخش موجود در هر محله توسط شهروندان است.

در ویژگی های ارزش بخش به محلات بخش مرکزی تهران در اولویت اول ۷۸٪ شهروندان بناهای تاریخی، قدمت بناها و محلات، را ذکر کرده اند و این در حالیست که در اولویت دوم شهروندان با ۲۳٪ وجود مراکز اداری و تجاری مهم در منطقه ۱۲ را از جمله ویژگی های ارزش بخش منطقه برشمرده اند و در اولویت سوم نیز ضد ارزش هائی همچون آلودگی، نا امنی و ازدحام جمعیت و ترافیک موجود جزو ویژگی های منطقه انتخاب گردیده است. با توجه به این موضوع، شاهدیم که شهروندان علاوه بر شناسائی و معرفی ویژگی های ارزش بخش محلات بخش مرکزی، واجد تمایز در احراز ویژگی های ارزش بخش به بناهای شاخص، گذرها، معرفی الگوهای مناسب برای توسعه آتی محله خود، شاخصه های غیر کالبدی بخش مرکزی، حضور اقوام و مذاهب مختلف و طبقات اجتماعی متنوع همچون فرهنگیان، بازاریان و عوامل وابسته به بازار همچون کارگران، کسبه و غیره در هر محله باعث شده تا پرسش

جدول ۲. عناصر هویت بخش به منظر شهری از دیدگاه شهروندان بخش مرکزی تهران

ردیف	موضوع	اولویت اول	اولویت دوم	اولویت سوم
۱	ویژگی های متمایز منطقه ۱۲	بافت تاریخی و قدمت، بازار، بافت فرسوده، مرکزیت و وجود مراکز مهم سیاسی و اقتصادی	بازار و تجارت، قدمت و هویت، سایر (فرسودگی ریزدانه‌گی، آلودگی، اختلاف طبقاتی، سیاسی، مجلس، وسعت جغرافیائی، نوع معماری)	بازار، بافت و بناهای تاریخی، فرسودگی، سایر (سیاسی، مذهبی، مراکز حساس قدرت، مرکزیت)
۲-۱	محلات دارای ارزش	بازار، عودلاجان، سایر (سنگلج، گلوبندک و سبزه میدان، سیروس، فردوسی، ایران)	عودلاجان، سنگلج، مولوی، سایر (بهارستان، میدان امام، امامزاده یحیی، پامنار، فردوسی، بازار)	سنگلج، عودلاجان، هفده شهریور، میدان مشق سایر (پامنار، جمهوری استامبول، نوفل، اطراف سفارت، بهارستان، خ ایران، دولت، بازار)
۲-۲	مشخصه های ارزشی محلات	قدمت بافت و بناها، اقتصادی و تجاری، سایر (نوع معماری، بافت ارگانیک، ارزش ملی، میراث فرهنگی، مراکز سیاسی)	قدمت و آثار تاریخی، وجود بازار و مراکز اقتصادی، سایر (قطب سیاسی، ارزش و هویت ملی، آثار هنری، گذرهای باریک و با هویت)	قدمت و هویت تاریخی، اقتصادی، سایر (رفت و آمد زیاد، مراکز قدرت، قطب سیاسی، سکونت قدیمی، فرهنگی، معماری اسلامی)
۳-۱	بناهای ارزشمند	کاخ گلستان، مسجد امام، شمس العماره، بازار، مجلس، سایر (باغ ملی، ارگ، مشیر الممالک، ساختمان شهرداری، مراکز حکومتی، کاخ دادگستری و شهربانی، پست، مسعودیه)	مجلس، دارلفنون، مجموعه سپه سالار، کاخ گلستان، شمس العماره، سایر (میدان مشق، موزه باستان، عمارت مسعودیه، سرقبر آقا، باغ نگارستان، کاروانسرا و حمام ناصرالدین میرزا، مخابرات)	کاخ گلستان، بازار، شمس العماره، مجموعه سپه سالار، سایر (موزه آبگینه، مجلس، ناصر خسرو، مسجد امام، باغ نگارستان، هتل فردوسی، نصیرالدوله، فخرالدوله، کاظمی)
۳-۲	مشخصه بناهای ارزشمند	قدمت، ویژگی معماری، سایر (دالانهای تودرتو، طاق های قوسی، حساسیت مراکز، سردرب های تاریخی، زیبایی، ارزش های سیاسی)	ویژگی خاص معماری، سایر (ستونها و سرستونها، ویژگی بافت، ارزش تاریخی، سیاسی بودن، گردشگری، معماری قاجار، آئینه کاری، کاشی کاری، سردرب ها، اقتصادی)	قدمت، سایر (مذهبی بودن، اتاقها، سقف و حجره ها، توریستی، معابر، راحتی ساکنین، فرهنگی، معماری قاجار)

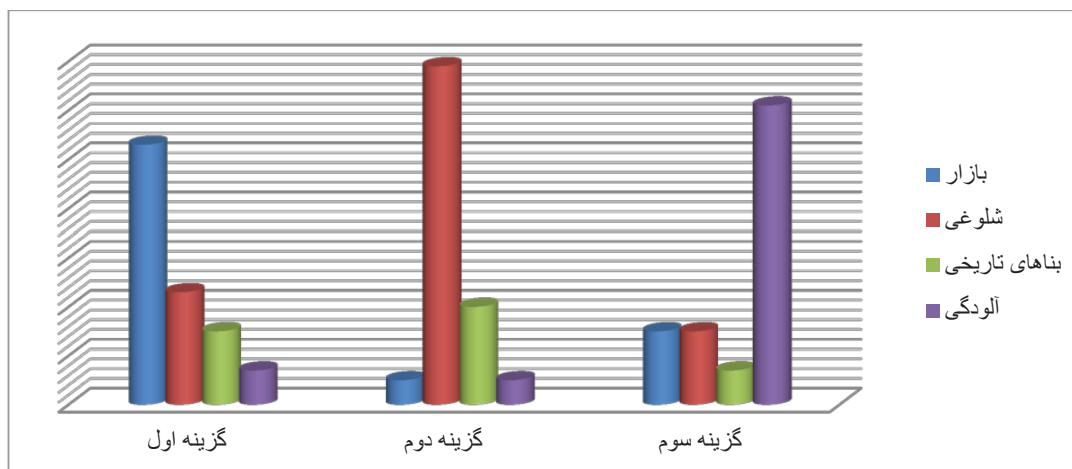
مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۲۲۱

۴-۱	گذرهای ارزشمند	پانزده خرداد، گذر مروی، سایر (ناصر خسرو، لاله زار، سی تیر، گذر لوطی، عودلاجان، گذر مستوفی، فردوسی، مصطفی خمینی، زیر گذر امیر کبیر، گذرهای بازار، گذر مشق)	خیام، هفده شهریور، فردوسی، گذر مروی، گذرهای بازار، سایر (ناصر خسرو، گذر لوطی، گذر مستوفی، سیروس، گذر قلی، پانزده خرداد)	فردوسی، گذر قلی، جمهوری، مولوی، گذر میرزا صالح، سنگلج، گذر لوطی، مصطفی خمینی، پانزده خرداد، خیام، امام حسین، گذر امام زاده یحیی، ناصر خسرو، گذر مستوفی
۴-۲	مشخصه گذرهای ارزشمند	آثار تاریخی، به خاطر تجاری بودن، پرتدد، پیاده راه، سایر (هویت، رفع ترافیک، گذرهای مسقف، معماری و شهرسازی)	قدمت، عرض معابر، تجاری بودن و ارزش اقتصادی، سایر (وجه تسمیه، طراحی همگون، الگو تاریخی، فضای شهری کامل)	قدمت، تجاری و اقتصادی، سایر (سنگ فرش، فرهنگی، واحدهای همسایگی، پیاده راه، آلودگی محیطی، گردشگری)
۵-۱	الگوهای پیشنهادی توسعه	الگوهای اسلامی ایرانی بجای مانده از گذشته، سایر (آجر قزاقی، اجرای طاق قوسی، نمای سنتی، آجر نما استفاده از الگوی ترکیبی تاریخی)	الگوی ایرانی اسلامی سنتی، سایر (استفاده از سنگ، آجر، آجر قزاقی، دوری از اجرای نمای جدید، مدرن، مدرن با الهام از گذشته)	آجر قزاقی، سنگ، سایر (سیمان و شیشه، مختلط، استفاده از الگوهای تاریخی، الگوهای ترکیبی مدرن و سنتی، ترکیب سنگ با سایر متریال ها)
۵-۲	اقدامات صورت گرفته توسط شهرداری	۲۰٪ هیچ اقدامی صورت نگرفته ۵۰٪ نامسازی و بازسازی گذرها، اقدامات موردی، سنگ فرش خ هفده شهریور، کنترل ارتفاع بناهای اطراف بافت تاریخی، حفظ منازل قدیمی و مساجد، مرمت بافت قدیمی ۳۰٪ بی جواب		
۶	مهم ترین فعالیت ها	تجاری، فرهنگی، آموزشی، سیاسی	سیاسی، فرهنگی، اداری	فرهنگی، سیاسی، اداری، سایر (ورزشی، تجاری)
۷	مکان های قابل معرفی به دیگران	بازار، کاخ گلستان، مسجد امام، سایر (گذر مروی، دروازه غار، ارگ، موزه مقدم، سبزه میدان)	کاخ گلستان، بازار، گذر مروی، سایر (باغ نگارستان، مجلس، سفارتخانه، موزه ایران باستان، مسجد سپهسالار)	شمس العماره، بازار، سایر (پیاده راه صف، میدان مشق، امام حسین، مجموعه مطهری، موزه پست، مسجد ارگ، ناصر خسرو، کوچه مروی، مولوی، امامزاده ها)
۸-۱	گروه های اجتماعی ساکن	مذهبی، بازاریان، کارگران، دولتمردان	فرهنگیان، بازاریان، دولتمردان، بومیان، اداره ای، کارگران	بازاریان، فرهنگیان، سایر (کارگران، مهندسان، مهاجران، مردم عادی)

۸-۲	تاثیر گرو های ساکن بر توسعه منطقه	۵٪ تاحدی، ۲۵٪ خیلی، ۷۰٪ بی پاسخ	
۹	عناصر موجود بدون هویت	ساختمان های نوساز، میدان امام حسین، سایر (پیاده راه هفده شهریور، ناصر خسرو، عودلاجان، خانه پیرنیا، لاله زار، پانزده خرداد)	خیابان های تازه احداث، بدنه های بازسازی شده محلات، سایر (پانزده خرداد، بازار، عامری ها، سنگلج، ناصر خسرو)
۹-۱	ویژگی متفاوت کننده این عناصر	نمای متفاوت، عدم توجه به ویژگی سنتی و اسلامی ایرانی بودن و ابعاد فرهنگی، عدم همخوانی و تفاوت با بافت قدیم)	عدم توجه به ارتفاع، سایر (عدم توجه به الگوی ایرانی اسلامی، عدم توجه به قدمت و معماری سنتی)
۱۰	مکان های دارای ارزش ملی و بین المللی	مجلس، مسجد امام، موزه پست، میدان امام، سایر (میدان مشق، شمس العماره، بازار، ارگ ملی، سردر باغ ملی، وزارت خارجه)	وزارت خارجه مجموعه سپهسالار، سایر (سنگلج، شمس العماره، مجلس، امامزاده یحیی، سفارتخانه های میدان فردوسی، میدان امام، ساختمان پست، بازار تهران)
۱۱	مکان های دارای ارزش محلی	محله هرنیدی، سایر (بازار، دروازه غار، عودلاجان، امامزاده یحیی، میدان امام، دروازه های تخریب شده)	سایر (دروازه دولت، صابون پز خانه، سرقبر آقا، میدان بهارستان)
۱۲-۱	اعتقاد به سکونت قشر مذهبی	۸۵٪ به مذهبی بودن مردم منطقه اعتقاد دارند. ۷۰٪ معتقدند مردم سایر مناطق تهران ساکنین منطقه ۱۲ را مذهبی تر می دانند. ۱۵٪ معتقدند مردم سایر مناطق تهران ساکنین منطقه ۱۲ را مذهبی تر نمی دانند.	
۱۲-۲	اولویت های مکانی عناصر هویت مذهبی	خ ایران، مساجد (مطهری، ارگ) و حسینییه ها (بازار) و حوزه های علمیه، سایر (امامزاده یحیی، محله ژاله، آبشار، آب منگل، خراسان، شهپاز، خورشید، محله قیام)	خ زیبا، سایر (خ ایران، مجلس، آب منگل، ژاله، شهپاز، خورشید، آبشار، خراسان، محله قیام، مسجد ارگ، خ مجاهدین، حوزه های علمیه و حسینییه ها)
			سایر (مسجد مطهری، گذرهای تاریخی، بازار، ارگ و امامزاده یحیی، خ خراسان، خ زیبا، خ ایران، بلوار قیام، خ ری، حوزه های علمیه)

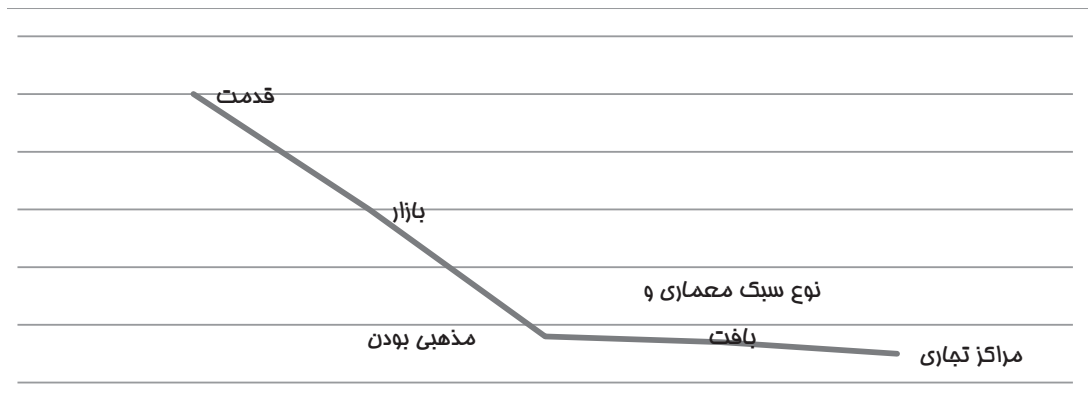

نمودار ۱. اولویت بندی شاخصه های هویتی بخش مرکزی تهران از دیدگاه اهالی؛ ماخذ: نگارندگان.

می گردد. برای بررسی بیشتر حساسیت شهروندان بخش مرکزی تهران نسبت به عناصر هویت بخش با استفاده از رویکرد طبقه بندی LULC می توان به تشخیص مناسب تری در تأیید یا رد فرضیه رسید. همانگونه که در تأیید فرض اول مشاهده شد شهروندان منطقه ۱۲ تهران قادر به تمایز عناصر هویت بخش به منطقه خود بوده و این عناصر را احراز کردند. لکن تأکید بر وجود ذهنیت اعم از خاطره از عناصری است که به شکل گیری ذهنیت افراد ساکن کمک می کند. از بین رفتن خاطرات جمعی ناشی از تهیه و اجرای طرح های توسعه و نیز بهسازی بافت های فرسوده از جمله مهم ترین عواملی است که در تأیید یا رد این فرض می تواند تأثیر گذار باشد. لذا در این فرضیه شهروندان غالباً عناصر شاخص از دیدگاه خودشان و نیز دلیل انتخاب آنرا ذکر کرده اند. عناصری که به عنوان محله معرفی کرده که در این میان بازار با ۵۵٪ بیشترین توجه را به خود داشته و در بناهای ارزش مند کاخ گلستان و شمس العماره با ۲۳٪ و ۲۱٪ به ترتیب در اولویت های بعدی هستند. ضمن آنکه گذرهای ارزشمند منطقه پانزده خرداد، گذر مروی، لوطی صالح از اولیت بسیار بیشتری نسبت به بقیه برخوردار است. این در حالی است که در موضوع غرور آفرینی (عناصری که هویت فرامنطقه ای، ملی

شوندگان هر کدام تحولات ناشی از حضور گروه مورد نظر خود را بر بافت محله چشمگیرتر از سایر گروه های اجتماعی ارائه دهند. بطور مثال آرامنه محله فردوسی تأثیر این گروه را بر بافت محله خود بیشتر از مسلمانان می دانند و وقتی از ایشان سؤال می کنیم که تأثیر چه عناصر کالبدی را در هویت منظر محله موثر تر می دانید؟ آنها به کلیساها و مراکز مذهبی و آرامنه ساکن در محله خود اشاره می کنند. این در حالیست که شهروندان محله آبشار، حسینیه ها و هیأت های مذهبی و حضور اقشار مذهبی را به عنوان عناصر موثر تر بر هویت محله خود می دانند و ساکنین محله بازار مجموعه های تجاری و بازاریان را تأثیر گذار تر از بقیه به حساب می آورند. لکن در مجموع بر اساس آنچه در نمودار زیر مشاهده می شود اهالی محله های مختلف بخش مرکزی میزان تأثیر گروه های اجتماعی بر بافت را با درجات متعددی ابراز می دارند.

پس در تأیید این فرضیه می توان گفت که عناصری در این منطقه وجود دارند که هم شهروندان آنها را شناسائی می کنند و هم پذیرفته اند که این عناصر با طیف و درجه های متفاوت بر روند شکل گیری منطقه و محله تأثیر گذارند. از آنجائی که منظر نوعی حالت واکنش عاطفی و به مثابه محرکی جهت برانگیختن احساسات و تداعی معانی تلقی

نمودار ۲. میزان حساسیت ساکنین به عناصر هویت بخش منطقه ۱۲؛ ماخذ: نگارندگان.

و بین المللی دارد) عناصر هویت بخش به هر محله بازار با بیشترین اولویت را به خود اختصاص داده و پس از آن موزه ها، کاخ موزه ها، مساجد جامع و بازار در رده های بعدی هستند.

نتیجه گیری و جمع بندی

منظر پاسخ شهروندان به شرایط موجود است و بیانگر تفاوت ها و هماهنگی های بین محیط از یک طرف و ذهنیات و تعلقات جامعه از طرف دیگر می باشد. هر بیننده اعم از اینکه شخص یا گروه اجتماعی ساکن (یا غیر ساکن ولی در ارتباط با محیط مورد مطالعه) در محدوده جغرافیایی (خانه، محله، منطقه و شهر) باشد. بامشاهده مکان، تاثیرات خاصی در او ایجاد می شود. این تاثیر به نوع ارتباط این گروه (ساکن، بهره بردار، رهگذر، متخصص)، سطح جغرافیایی ارتباط و ویژگی فردی و اجتماعی (تحصیلات، شغل و اقتصادی، عوامل اجتماعی و مذهبی) بستگی داشته و باعث می شود تا فرد یا اجتماع دست به ارزیابی، اولویت بندی، ارزش گذاری و انتخاب بزند. شهروندان در مرحله اول ویژگی های هویت بخش به منظر شهر را به دو دسته ویژگی های ارزش بخش مثبت و ضد ارزش منفی تقسیم بندی می کنند و به تبع این تقسیم بندی اویت ها ارزش گذاری می شود. مهم ترین ارزش های مثبت از دیدگاه شهروندان حفظ و توسعه الگوهای کالبدی و اجتماعی (رفتاری) بجای مانده از گذشته است. ساختار اجتماعی ساکنین مستقر در بخش مرکزی

تهران علیرغم گذشت دهه ها از زمان شکل گیری هسته مرکزی و تاثیراتی که مهاجرت، فن آوری و اقتصاد در بافت اجتماعی و کالبدی این بخش برجای گذاشته همچنان متأثر از گروه های اجتماعی بجای مانده از گذشته است و شهروندان ترجیح می دهند تا الگوهای سنتی در توسعه کالبدی بخش مرکزی تهران برای توسعه آتی این منطقه به کار گرفته شوند تا هویت و اصالت گذشته حفظ گردیده و ارتقاء یابد.

علیرغم وجود شاخص های هویت بخش به شهر اسلامی- ایرانی در عناصر منظر شهری بخش مرکزی تهران در گذشته، مدیریت شهری فعلی به تهیه، ابلاغ و صدور سند، دستورالعمل و بخشنامه اکتفا نموده و اقدامات صورت گرفته تحت تاثیر طرح های وارداتی در معماری و عملکرد گرائی و استاندارد سازی شهری قرار گرفته اند این در حالیست که بررسی ها حاکی از افزایش نا بهنجاری های اجتماعی و رفتاری (ناامنی و ازدحام) در بخش مرکزی تهران است.

در رده بندی حساسیت شهروندان نسبت به عناصر هویت بخش به منظر شهری بخش مرکزی تهران عناصر تاریخی، عناصر اقتصادی و عناصر مذهبی در اولویت های اول تا سوم قرار می گیرند. در درجه اول، غرور آفرینی عناصر ناشی از تاریخ و نوع معماری عنصر است که قابلیت معرفی در سطح بین المللی و ملی را دارد. عناصر اقتصادی نیز دارای حساسیت

Georgia butina Watson & lanbet ley, identity by design , axford , 2007

Lalli, M. (1992); "Urban related identity: theory, measurement and empirical Findings". Journal of Environmetal Psychology, No.12, pp:285-30

در سطح ملی و فرمانطقه ای بوده و عناصر مذهبی دارای حساسیت در سطح فرمانطقه ای، منطقه ای و محلی است.

منابع و مآخذ

حسینی، سید باقر (۱۳۸۷) حرکت و زمان در منظر شهری، انگاره ها و مفاهیم طراحی، نشریه بین المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، ویژه نامه مهندسی معماری و شهرسازی، جلد ۱۹. ذکاوت، کامران (۱۳۸۵) چهارچوب استراتژیک مدیریت بصری شهر، آبادی سال شانزدهم، شماره ۵۳ طبیعیان، منوچهر (۱۳۸۵) دستورالعمل ارزیابی منظر و آثار بصری، دانشگاه تهران.

سلیمی، اسماعیل (۱۳۸۷) چهارچوب استراتژیک مدیریت بصری شهر همدان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی.

سیف الدینی، فرانک (۱۳۹۱) منظر شهری، نشر آبیژ.

شهرداری منطقه ۱۲ (۱۳۹۰) معاونت معماری و شهرسازی، گزارش فهرست ابنیه تاریخی. دانشپور، سید عبدالهادی (۱۳۸۳) هویت فضاهای عمومی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت. گرجی، عبدالله خان (۱۳۸۵) سیمای شهر بعد رهاشده سیاستهای شهری ایران، فصلنامه شهرسازی معماری، آبادی، شماره ۱۸. گلکار، کورش (۱۳۸۷) تئوری های طراحی شهری، تحلیل گونه شناختی تئوریها، مجله صفا، شماره ۲۹.

گلکار، کورش (۱۳۸۵) مفهوم منظر شهری، مجله آبادی سال شانزدهم، شماره ۵۳، زمستان، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری. محمودی، سیدامیرسعید (۱۳۸۵) منظرشهری، فصلنامه شهرسازی و معماری آبادی، شماره ۵۳ Choay, F (1969); "Urbanism and Semilogy", in Meanign in Architecture by Charles Janckes, London.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۲۲۶